Ankara Üniversitesi Yayın No: 698
APAM Yayın No: 11

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
ASYA-PASİFİK ÇALIŞMALARI
UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ (APAM)

PROF. DR. PULAT OTKAN ANISINA

Sinoloji, Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri

Yayına Hazırlayan
A. Merthan DÜNDAR

Para ile Satılamaz

Ankara - 2021

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 698

PROF. DR. PULAT OTKAN ANISINA

Sinoloji, Japonoloji ve Koreanoloji Makaleleri

Editör:
Prof. Dr. A. Merthan DÜNDAR

Ankara, 2021

Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
APAM Yayınları: 9

ISBN: 978-605-136-507-7

Yazarların görüşlerinin sorumluluğu kendilerine aittir.

Redaktör: M. Aysun HARPER

Baskı Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10 06510 Beşevler / ANKARA
Tel: (0312) 213 66 55
Basım Tarihi: 19/03/2021

İÇİNDEKİLER

A. Merthan DÜNDAR
ÖN SÖZ..... *1*

Tsutomu SAKAMOTO
Prof. Pulat OTKAN'ın Mirası 3

Hisao KOMATSU
Toy ve İslâm: Geçmiş ve Bugün..... *9*

Konuralp ERCİLASUN
Türkiye'de Tabgaç Çalışmaları *27*

İsenbike TOGAN
The Emergence of the Khoqand Khanate in the Age of Begs (18th c.) *41*

Gürhan KİRİLEN
Eski Çin'de Tarihçilik Üzerine Bir Not *53*

Tilla Deniz BAYKUZU
Buddhist Freskleri Okumak-I: Kızıl Bin Buddha Mağaraları, 205 Numaralı Mağara "Kral Ajatashatru Efsanesi" *63*

Hayrettin İhsan ERKOÇ
"Beşinci Kolumuz Olarak Hareket Edeceklerdir": Doğu Türk Kağanlığı'nın Çöküşünde Yabancı Unsurların Rolleri *75*

Ali YILMAZ
Tibet Adı Üzerine Bir İnceleme *91*

Erdem KURTULDU
Mo Yan ve Sanrısal Gerçekçilik..... *99*

Gözde KARAKAŞ

Lu Xun'ün Kong Yiji (孔乙己) Adlı Öyküsünde Okuryazar İmgesinin Sergilenmesi..... *111*
Semine İmge AZERTÜRK
Çincede Sayılar ve İçerdiği Kültürel Anlamlar 125

İsmigül CANTÜRK
Yabancı Dil Olarak Çince Okuduğunu Anlama Becerisi *137*

Pınar ALTAY YILMAZ
Lao She'nın Düş Adlı Eserindeki Simgeler Üzerine Bir İnceleme..... 147

Reyhan ERASLAN
Eğitimci Olarak Shi: Pekin Üniversitesi ve Modern Çince Eğitimi..... 159

Tuğba AKGÜR
Lisans Düzeyinde Çince Yazılı Anlatım Öğretimi ve Genel Sorunlar *173*

A. Merthan DÜNDAR – İ. Ethem POLAT
Arapça Rus-Japon Savaşı Sözlüğü ve Tercümesi *183*

Selçuk ESENBEL
General Utsunomiya Tarō ve Ulusötesi Pan-İslâmcılık Hareketi..... *215*

Uğur ALTIN
20. Yüzyıl Başlarında Japonların Türkiye'deki İstihbarat Faaliyetleri: Kobayashi Tetsunosuke Örneği *227*

Ali Volkan ERDEMİR
Matsuo Bashō ve Haiku.....*251*

Habibe SALĞAR
Japonya'da Natüralizm Akımı ve "Ben" Romanı..... 259

Emine SİCİM KAPLAN
Japon Çocuk Edebiyatı'nda Ertuğrul Fırkateyni Olayı ve Türk Algısı.....*285*

Yasemin YAZICI
Feminist Şair Yosano Akiko'nun Şiirinde Rus-Japon Savaşı Karşıtlığı: 君死にたもうこと勿れ (Sen Ölemezsin). *311*

Nurullah SAT
Ömer Rıza Doğrul'un Kaleminden II. Dünya Savaşı'nda Japonya.....*323*
M. Ertan GÖKMEN
Türkiye'de Kore Çalışmalarının Başlaması ve Günümüzdeki Durumu.....*351*

Özlem GÖKÇE
Kavramsal Metafor Teorisi Açısından Korece *363*

Yalçın KAYALI
Buddhist Konseylerin Hint Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi.....*379*

Ayşe ÖZTÜRK
Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Asya'daki Temsilcimiz: Ahmed Hulûsi Fuad Tugay *409*

ÖN SÖZ

Kıymetli hocamız Prof. Dr. Pulat Otkan, 14 Nisan 2014'de aramızdan ayrıldı. Bilgi birikimi, ciddiyeti ve hatta şıklığı ile bize örnek olan hocamız ile tanışmamız 1986 yılında olmuştu. O sene açılan, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na kayıt yaptırmak üzere gittiğimiz Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde anabilim dalı başkanını da ziyaret ederek eğitim-öğretim hakkında bilgi almak istemiştik. Kapıyı çalıp, davet edilmemizin ardından girdiğimiz odada ilk defa hocamızla karşılaştık. O gün, yaklaşık yarım saat kadar süren görüşmemizde hocamız sıkılmadan, acemice ve hatta belki de çocukça sorularımıza cevap vererek bizi bilgilendirmişti. Etkilenmiştik; babacan tavrı, giyimi ve konuşma tarzı artık üniversitede olduğumuzu hatırlatıyordu. Mezuniyetin ardından, ilk işimizi de hocamız sayesinde bulmuştuk. O zamanlar Japonca bilen fazla kişi olmadığı gibi Japon şirketleri ya da Japonlarla çalışan Türk firmaları çok yoktu. Olanlar da kimi zaman, eleman aradıklarında hocayı arayarak danışıyorlardı. Biz, anabilim dalına ilk giren gruptan olmamıza rağmen iki dersi verememiş ve bir yıl sonra, alt devremiz ile mezun olmuştuk. TOYOTASA firmasından gelen eleman talebini hocamız bize iletmiş ve randevu almamızı sağlamıştı. Her ne kadar akademik çalışmalar yaparak biliminsanı olma hayalimiz vardıysa da geçici olarak bu planı rafa kaldırıp, firma ile görüşmüş ve TOYOTASA'ya girerek yüzden fazla stajyer arkadaşın başında Japonya'ya gitmiştik. Japonya'da yaşadığımız yıllarda, 1993 yılında Tokyo'da Pulat hoca ile buluşmuş ve akşam yemeğinde bir araya gelerek sohbet etmiştik. Hocamız ile yollarımız 2000 yılında tekrar kesişti. Özel sektörü bırakıp, akademik çalışmalara başlayarak Yüksek Lisans'ın ardından Doktora'ya başladığımız 2000 yılında, hocamızın sayesinde ders saat ücretli olarak DTCF Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda ders vermeye başladık. Takip eden yıl da öğretim görevlisi olarak atanarak tam zamanlı şekilde akademik dünyaya katıldık. Doktora tezimizi yazarken yine Pulat Hoca'nın verdiği referans mektubu ile Japan Foundation (Japon Vakfı-Kokusai Kōryū Kikin) Fellowship Programı'na kabul edilip, Japonya'nın en önde gelen üniversitelerinden olan Tokyo Üniversitesi'ne konuk araştırmacı olarak davet edildik. Hocamıza asistanlık yapmak ve birlikte akademik çalışmalarda bulunmak şansını yakalayamamış olsak da örnek aldığımız bir insan ve hoca olarak hep hatırlayacağız. Ruhu şad, mekânı cennet olsun. Bu kitap çalışması, hocamızın yıllarca emek verdiği Doğu Dilleri, Sinoloji, Japonoloji ve Koreanoloji alanındaki makalelerden oluşmuştur. Kitabı hazırlamaya karar verdiğimizde öğrencilerine ve yerli-yabancı akademisyen dostlarına ulaşmaya çalıştık. Uygun olan meslektaşları,

öğrencileri, kuruculuğunu-idareciliğini yaptığı anabilim dallarından mezun olan genç akademisyenler yazılarıyla katkı sağladılar. Çin, Japonya, Kore ile ilgili olduğu kadar Türk Tarihi ile ilgili makalelerin de bulunduğu bu kitaba katkı sağlayan tüm yazarlarımıza şükran borçluyuz. Ayrıca, APAM çalışanlarından Sayın Aysun Harper'a ve Ankara Üniversitesi Basımevi çalışanlarına teşekkür ederiz. Son olarak, kitabımızın yayımlanmasında büyük desteği olan rektörümüz Sayın Prof. Dr. Necdet Ünüvar'a şükranlarımızı sunarız.

"BEŞİNCİ KOLUMUZ OLARAK HAREKET EDECEKLERDİR": DOĞU TÜRK KAĞANLIĞI'NIN ÇÖKÜŞÜNDE YABANCI UNSURLARIN ROLLERİ

Hayrettin İhsan ERKOÇ*

Türk (Göktürk/Köktürk/Tujue 突厥) Kağanlığı[1] 552'de kurulduktan ve en güçlü dönemini yaşadıktan sonra, Işbara Ḳaġan'ın (Shabolüe Kehan 沙鉢略可汗) saltanatı (581-587) sırasında 583'te Doğu ve Batı Kağanlıkları olarak ikiye bölünmüştür. Bu tarihlerde siyasî açıdan parçalı bir yapıya sahip olan Çin'in kuzeyinde 581'de Sui 隋 Hanedanı kurulmuş ve 589'a gelindiğinde Çin'i tek bir yönetim altında birleştirmiştir. Batıdaki rakiplerine karşı kendisini savunmaya çalışan ve zor duruma düşen Işbara Ḳaġan, mecbur kaldığı için Sui'e bağlandığını ilan etmiştir. Baġa Ḳaġan (Mohe Kehan 莫賀可汗) döneminde (587-588) Doğu Türk Kağanlığı Çin'e bağlılığını sürdürmüştür. Turan Ḳaġan (Dulan Kehan 都藍可汗) döneminde (588-599) Çin'e bağlılıktan vazgeçilmiş ve bağımsız bir siyaset yürütülmeye başlanmıştır. Kağanın saltanatının son yıllarında devlet içinde siyasî kargaşalar çıkmış ve Turan Ḳaġan, Tardu Ḳaġan (Datou Kehan 達頭可汗) ile Töli Ḳaġan (Tuli Kehan 突利可汗) kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Töli Ḳaġan Çin'e kaçarak Sui'e bağlanmış ve *Qimin Ḳaġan,* (*Qimin Kehan* 启民可汗) unvanını almışken; Turan Ḳaġan ve Tardu Ḳaġan ise hem ona hem de Sui'e karşı savaşmışlardır. Turan Ḳaġan'ın ölümünden sonra Tardu Ḳaġan kendisine *Bilge Ḳaġan* (*Bujia Kehan* 步迦可汗) unvanını vererek

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı; ihsan_erkoc@yahoo.com ve h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr.

[1] Bu çalışmamızda *Türkler* olarak adlandırdığımız halktan çoğu zaman tüm Türk topluluklarını değil, yalnızca günümüzde *Göktürk* veya *Köktürk* olarak adlandırılan halkı kastediyoruz.

hükümdarlığını ilan etmiş, ancak devlete bağlı Tegrek (Tiele 鐵勒) boylarının ayaklanmaları üzerine kağanlığını kaybetmiştir. Bunun üzerine Qimin Ḳaġan, devletin başına geçmiş ve Çin'e bağlı olarak 609'a kadar hükümdarlığını sürdürmüştür. Shibi Ḳaġan'ın (Shibi Kehan 始畢可汗) Dönemi'nde (609-619) Doğu Türk Kağanlığı yeniden bağımsızlığını kazarak Sui'le mücadeleye başlamıştır. Kağanın Çin imparatoru Sui Yangdi'yi 隋煬帝 (Yang Guang 楊廣; hük. 604-618) 615'te Yanmen'da 雁門 kuşatması ise çeşitli ekonomik, sosyal ve askerî sorunlar yaşayan Sui'in kargaşaya düşmesine yol açmıştır. Nitekim çok sayıda ayaklanmanın ardından 618'de Sui yıkılmış ve yerine Tang 唐 Hanedanı (618-907) kurulmuştur. Çin'deki bu kargaşa döneminde Shibi Ḳaġan, Çurı Ḳaġan (Chuluo Kehan 處羅可汗; hük. 619-620) ve İllig Ḳaġan (Xieli Kehan 頡利可汗; hük. 620-630), çeşitli asi beyler ile siyasî grupları birbirlerine karşı destekleyerek tek bir tarafın güçlenmesine engel olmaya çalışmışlardır. Ancak tüm çabalarına rağmen sonuçta Tang Hanedanı diğer rakiplerini eleyerek Çin'i birleştirmeye başlamıştır. İllig Ḳaġan 620-626 arasında Çin'e çok sayıda akın düzenleyip Tang'ı yoğun bir baskı altına almışsa da 626'dan sonra saldırıları büyük oranda durmuştur. Nitekim 627-630 arasında çeşitli ekolojik, ekonomik, sosyal, siyasî ve askerî nedenler yüzünden Doğu Türk Kağanlığı zayıflamış, nihayet 630'da yıkılmıştır (Erkoç 2015: 42-65, 73-119, 2016: 44-62).

Doğu Türk Kağanlığı zayıfladığı ve çöküşe geçtiği sırada, Türk-Çin sınırında *Dai Vilayeti Askerî Valisi* (*Daizhou Dudu* 代州都督) olarak görev yapmakta olan Zhang Gongjin 張公謹[2], 629 yılında Çin imparatoru Tang Taizong'a 唐太宗 (Li Shimin 李世民; hük. 626-649) bir rapor sunmuştur. Onun *JTS* ve *XTS*'daki biyografileri ile *ZZTJ*'in Zhenguan 貞觀 saltanat döneminin 3. yılının 8. ayı (24 Ağustos-21 Eylül 629) kayıtlarında verilen bu raporda, Doğu Türk Kağanlığı'nın zayıflamasının yukarıda değindiğimiz sebepleri altı madde olarak sıralanmıştır.[3] Bu maddeler arasında sonuncu

[2] Zhang Gongjin'in adı, *THY*'daki *Kuzey Türkleri Bölümü*'nde *Zhang Gongjin* 張公瑾 biçiminde yazılmıştır (*THY* 94.1689).

[3] Söz konusu raporun Almanca ve Türkçe çevirileri için bkz. Chang 1968: 56-57; Erkoç 2015: 123-127; Liu 1958-I: 324-325, 2006: 431-432; Taşağıl 2014: 100. Pulleyblank'e göre eldeki mevcut bu metinler, orijinal raporun yalnızca özetidir (1952: 323). Tang Dönemi'nin önemli kaynaklarından *THY*'daki *Kuzey Türkleri Bölümü*'nde yalnızca Zhang Gongjin'in imparatora Türklerin zayıflamalarıyla ilgili altı maddelik bir rapor gönderdiği kaydedilmiş, raporun metni

sırada verilen madde, devletin içinde savunmayı içten zayıflatacak Çinli unsurların varlığı olmuştur. Bu maddeye göre, çok sayıda Çinli kuzeye Türk ülkesine gitmiş ve kağanlık zayıflamaya başlayınca dağlık bölgelerde gruplar hâlinde toplanmaya başlamıştır. Dağlarda korunaklı yerlere konuşlanan bu Çinliler, Türk hâkimiyetinden çıkmışlardır ve rapora göre Tang ordusu sınırı aşarak Türk ülkesine girdiği anda kendiliklerinden Tang güçlerine destek vereceklerdir. Zhang Gongjin ayrıca raporunda, devletin merkezinde İllig Ḳaġan'a hizmet eden Soğdluların (Hu 胡) güvenilmez kişiler olduklarını belirtmiştir. Ona göre Türklere bir Tang ordusu gönderilirse bu Soğdlu memurlar direniş göstermeyecekler ve İllig Ḳaġan'ı terk edeceklerdir (*JTS* 68. 2507; *XTS* 89. 3756; *ZZTJ* 193.6065). Nitekim Zhang Gongjin, Soğdlular hakkında haklı çıkmıştır. Doğu Türk Kağanlığı'nı yıkmak için imparator tarafından görevlendirilen General Li Jing 李靖, 630 yılının Şubat-Mart aylarında İllig Ḳaġan'ın Çin sınırındaki merkezi Dingxiang'ı 定襄 ele geçirdikten sonra kağan, kendi maiyetiyle ve halkı ile ordusundan geriye kalanlarla Gobi Çölü'nün girişine kaçmıştır. Tang ordusunun baskınından dolayı Türkler arasında yaşanan kargaşayı öncü birlikleri aracılığıyla öğrenen Li Jing, kağanın çevresindeki ileri gelen bazı Çinli ve Soğdlu kişilere gizlice casuslar göndererek onların kağanı terk edip Tang ordusuna teslim olmalarını sağlamıştır. Li Jing'e teslim olan bu kişiler arasında, kağanın sırdaşı Soğd Beyi Kang Sumit (Kang Sumi 康蘇密), Sui Hanedanı'ndan Qi Prensi (Qi Wang 齊王) Yang Jian'in 楊暕 oğlu Yang Zhengdao 楊政道/楊正道 ve imparator Sui Yangdi'nin eşi İmparatoriçe Xiao 蕭 bulunmuşlardır. Teslim olmalarının ardından bu Çinli ve Soğdlu ileri gelenler, Li Jing tarafından Tang başkenti Chang'an'a 長安 gönderilmişlerdir. Bu bilgiler *TD*, *JTS* ile *XTS*'daki *Türk Bölümleri*'nde, *JTS*'daki *Taizong Saltanat Yıllığı*'nda, *JTS* ile *XTS*'daki *Li Jing Biyografileri*'nde ve *ZZTJ*'deki Zhenguan'ın 4. yılının 1. ayı (18 Şubat-19 Mart 630) kayıtlarında bulunmaktadır (*JTS* 3.39, 67. 2479, 194A.5159; *TD* 197.5411; *XTS* 93. 3814, 215A.6035; *ZZTJ* 193.6070-6071).

Ne var ki Çin kaynaklarında, Zhang Gongjin'in raporunda bahsettiği ve Moğolistan'daki dağlara sığınarak gruplar hâlinde savunma güçleri kuran Çinlilerin Li Jing'in harekâtı sırasındaki faaliyetlerinden söz edilmemiştir. Bunun sebebi, Türk ülkesinde yaşayan Çinlilerin bir kısmının Zhang Gongjin'in raporunu yazdığı yıl içerisinde Çin'e geri dönmüş olmalarıdır. *JTS*'daki *Taizong Saltanat Yıllığı*'nda, Zhenguan'ın 3. yılında (30 Ocak 629-

verilmemiştir (*THY* 94.1689).

17 Şubat 630) Maliye Bakanlığı'nın (Hubu 戶部) Tang sarayına sunduğu bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgilere göre, o yıl içerisinde Çin'in kuzey sınırının ötesinden yani Moğolistan'daki Türk Kağanlığı'ndan geri dönen Çinliler, o zamana kadar Tang denetimi altına sokulmuş olan Türkler ve Türklere karşı ayaklanarak dört bir yandan gelip Tang Hanedanı'na sığınmış olan kuzeyli yabancılar (Yi 夷), toplam bir milyon iki yüz binden fazla erkek ve kadından müteşekkildir. *XTS*'daki *Taizong Saltanat Yıllığı* da aynı bilgiyi vermiş, ancak bu bilginin saraya Maliye Bakanlığı tarafından sunulduğunu belirtmemiştir (*JTS* 2.37; *XTS* 2.31). Zhang Gongjin raporunda, Türk ülkesinde yaşayan Çinlilerin Tang ordusunun harekâtını beklediklerini ve bu ordunun sınırın kuzeyine geçmesi durumunda, Tang Hanedanı'na bağlılıklarını bildirerek Türklere karşı yapılan savaşa katılacaklarını belirtmiştir. Ancak buna karşılık Çinlilerin bir bölümü, zaten çökmekte olan Doğu Türk Kağanlığı'nda daha fazla durmanın gerekli olmadığını anlamışlar ve Li Jing'in ordusu sefere çıkmadan önce Çin'e dönmüşlerdir. Her ne kadar Zhang Gongjin'in *JTS* ve *XTS*'daki biyografileri, onun raporunu Zhenguan'ın 3. yılında yani 629'da sunduğunu belirtmişse de raporun tam olarak hangi ayda sunulduğunu yazmamıştır. Bu bilgi ise *ZZTJ*'in Zhenguan'ın 3. yılının 8. ayı (24 Ağustos-21 Eylül 629) kayıtlarında mevcuttur (*JTS* 68. 2507; *XTS* 89. 3756; *ZZTJ* 193.6065). Bu da demek oluyor ki Zhang Gongjin'in Moğolistan'daki dağlık bölgelerde Türklere karşı gruplar hâlinde savunmada beklediklerini belirttiği Çinlilerin bir kısmı, Eylül 629'dan Şubat 630'a kadar Çin'e geri dönmüş olmalıdır. Doğu Türk Kağanlığı'nın doğal felaketler, boy ayaklanmaları, iç çekişmeler ve yenilgiler yüzünden askerî gücünü büyük oranda yitirmiş olması da muhtemelen Türk ülkesindeki Çinlilerin Çin'e geri dönüşlerine kağanlığın çok fazla engel olamamasına yol açmıştır. Ancak Türk ülkesinde yaşayan Çinlilerin tamamı, 629-630 yıllarında Çin'e henüz geri dönmemiştir. *ZZTJ*'deki Zhenguan'ın 5. yılının 4. ayı (7 Mayıs-4 Haziran 631) kayıtlarında Tang Taizong'un Sui Dönemi'nin son yıllarında Türklere sığınmış olan Çinlileri Çin'e geri getirmek için çabaladığı, çünkü Türklerin Çin'e teslim olmalarına karşılık ellerinde hâlâ Çinlilerin bulunduğu yazılmıştır. İmparator bir elçi göndererek Türklere değerli hediyeler sunmuş ve bunun sayesinde onların ellerindeki Çinlileri özgürlüklerine kavuşturmuştur. *ZZTJ*'deki Zhenguan'ın 5. yılının 5. ayı (5 Haziran-4 Temmuz 631) kayıtlarında da fidye verilerek Türklerden kurtarılan Çinlilerin seksen bin dolayında kadın ve erkekten oluştuğu bilgisinin, memurlar tarafından imparatora bildirildiği aktarılmıştır. Aynı bilgiler *XTS*'daki *Türk Bölümü*'nde de bulunmaktadır (*XTS* 215A.6036; *ZZTJ* 193.6087). *XTS*'nun ve *ZZTJ*'in sözünü ettiği fidyeyle özgürlükleri satın alınmış bu Çinliler, muhtemelen Zhang Gongjin'in sözünü

ettiği dağlarda ve vadilerde kaçak yaşayan Çinlilerden ayrı olarak Türklerin elinden kaçamamış ve onların yanında tutsak olarak kalmış Çinlilerdir.

Zhang Gongjin'in raporunda geçen ve Doğu Türk Kağanlığı'nda yaşamakta olan Çinliler, bu devletin topraklarına farklı yollarla gelmişlerdir. Bunlardan bir bölümü Çin'de yaşanan siyasî kargaşadan kaçarak Türk kağanlarına sığınmışlar, bir bölümü ise Türklerin güçlü oldukları dönemlerde Çin'e yaptıkları akınlar sırasında esir alınarak zorla Moğolistan'a götürülmüşlerdir. *TD*, *JTS* ve *XTS*'daki *Türk Bölümleri* ile *ZZTJ*'deki Wude'nın 武德 1. yılının 5. ayı (30 Mayıs-27 Haziran 618) kayıtlarına göre, Doğu Türk Kağanlığı'nda 609'da tahta geçmiş olan Shibi Ḳaġan'ın döneminde Sui Hanedanı'nın yıkılmaya yüz tutması üzerine, Çin'de karışıklık çıktığı için pek çok Çinli kaçarak Türklere sığınmıştır (*JTS* 194A.5153; *TD* 197.5407; *XTS* 215A.6028; *ZZTJ* 185.5792). *ZZTJ*'deki Daye'nin 大業 13. yılının 3. ayı (11 Nisan-10 Mayıs 617) kayıtları, Sui'e karşı ayaklanarak bu hanedanın kuzey sarayı olan Fenyang Sarayı'nı (Fenyanggong 汾陽宮) ele geçiren Liu Wuzhou'un 劉武周, bu sarayda tutsak aldığı Sui saray kadınlarını Türklere teslim ettiğini belirtmiştir (*ZZTJ* 183.5723). Nitekim yukarıda da gördüğümüz gibi, Sui yıkıldıktan sonra bu hanedana üye kişiler Türk kağanlarının yanına yerleşmişlerdir. Sui hanedan üyelerinin Türklere sığınmalarına ilişkin bilgiler *TD*, *JTS* ve *XTS*'daki *Türk Bölümleri* ile *ZZTJ*'deki Wude'nın 3. yılının 2. ayı (10 Mart-7 Nisan 620) kayıtlarında mevcuttur. Buna göre Li Yuan 李淵 yani imparator Tang Gaozu 唐高祖 (hük. 618-626), 618 yılında Sui'e karşı isyan ettiğinde Shibi Ḳaġan'dan yardım istemiş ve kağanın gönderdiği birlikler tarafından desteklenmiştir. Ancak sonradan Shibi Ḳaġan, Wude'nın 2. yılının 2. ayında (20 Şubat-21 Mart 619) Tang-karşıtı Çinli beylerden Liang Shidu 梁師都 ile Liu Wuzhou'a destek vermeye başlamış ve Tang Hanedanı'nın aleyhine dönmüştür. Nitekim o sırada ölen Shibi Ḳaġan'dan sonra Doğu Türk tahtına oturan Çurı Ḳaġan da Sui Hanedanı'ndan Prenses Yicheng (Yicheng Gongzhu 義成公主) ile evlenmiştir. Her ne kadar bu prenses Çurı Ḳaġan'dan önce Qimin Ḳaġan'la ve Shibi Ḳaġan'la evli kalmışsa da Shibi Ḳaġan'ın Sui-karşıtı bir siyaset izlemesine engel olamamıştır. Ancak prensesin Çurı Ḳaġan'la yaptığı evlilikten sonra Doğu Türk Kağanlığı'nın katı bir Sui-yanlısı ve Tang-karşıtı siyaset yürütmeye başladığı görülmektedir. Sui'in yıkıldığı sıralarda ortaya çıkan Çinli asi beylerden Dou Jiande'nın 竇建德 elinde tutsak bulunan Sui imparatoriçesi Xiao ve Qi Prensi'nin oğlu Yang Zhengdao da bu süreçte

Wude'nın 3. yılının 2. ayında (10 Mart-7 Nisan 620) Çurı Ḳaġan'ın yanına gelmişlerdir. Çurı Ḳaġan ise kendi ordugâhında Yang Zhengdao'ı *Sui Prensi* (*Sui Wang* 隋王) olarak tahta çıkarmıştır. Bu dönemde Türk ülkesinde yaşayan bütün Çinliler ise bu olayın üzerine Yang Zhengdao'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Çurı Ḳaġan bunun ardından yeni Sui hükümdarını Dingxiang kentine yerleştirmiştir ve burada kağanın kuklası olan Sui hükümdarının yanına yerleşen Çinlilerin sayısı on bini bulmuştur (*JTS* 194A.5154; *TD* 197.5407; *XTS* 215A.6028-6029; *ZZTJ* 188.5878). *ZZTJ*'deki Wude'nın 4. yılının 3. ayı (29 Mart-26 Nisan 621) kayıtlarında ayrıca İllig Ḳaġan'ın Sui Hanedanı üyesi eşi Prenses Yicheng'ın erkek kardeşi Yang Shanjing'in 楊善經, Sui'in yıkılması üzerine Çin'deki iç savaştan kaçarak İllig Ḳaġan'ın yanına sığındığı belirtilmiştir (*ZZTJ* 189.5907). Nitekim İllig Ḳaġan'ın yanında onun danışmanlığını yapan Zhao Deyan 趙德言 adında bir Çinliden de *XTS*'daki *Türk Bölümü*'nde ve *ZZTJ*'deki Zhenguan'ın 1. yılının 7. ayı (17 Ağustos-14 Eylül 627) kayıtlarında bahsedilmiştir (*XTS* 215A. 6034; *ZZTJ* 192.6037). Her ne kadar kaynaklarımız bu kişinin geçmişi hakkında bilgi vermiyorsa da kendisi büyük olasılıkla 618 yılı dolaylarında başlayan karışıklıklar sırasında Çin'den kaçarak Türk ülkesine gelmiştir.[4] Çurı Ḳaġan'ın Dingxiang'da Sui Hanedanı'nı yeniden tesis etmesinin ardından Türklere bağlı yaşayan, hem Suilere hem de Tanglara muhalif olan bazı Çinli asi beyler de yaşamlarından endişeye düşerek Türklerden kaçmak istemişler, ancak Türk birlikleri tarafından yakalanarak öldürülmüşlerdir. Bunların arasında Song Jin'gang 宋金剛 ve Liu Wuzhou vardır (*JTS* 55. 2254; *XTS* 86. 3713; *ZZTJ* 188.5882-5883).

Tıpkı Sui'in yıkılması sırasında olduğu gibi, Çin'de daha önceki hanedanların da yıkılmalarından sonra bu hanedanların üyelerinin Türklere sığınmış oldukları görülmektedir. *Zhoushu*'daki 周書 *Türk Bölümü*'ne göre Kuzey Qi (Bei Qi 北齊) Hanedanı (550-577), Kuzey Zhou (Bei Zhou 北周) Hanedanı (557-581) tarafından yıkıldığı zaman, bu hanedandan Fanyang Prensi (Fanyang Wang 范陽王) Gao Shaoyi 高紹義, Türk hükümdarı Tapar Ḳaġan'a (Tabo Kehan 他鉢可汗) sığınmıştır. Kağan onu *Qi İmparatoru* (*Qi Di* 齊帝) ilan etmiş ve yıkılmış olan bu hanedana bağlı olan kişileri Gao Shaoyi'nin etrafında birleştirerek, Qi Hanedanı'nın intikamını alacağını

[4] Zhao Deyan'in Türk devlet yönetiminde giriştiği değişiklikler yüzünden Türk beyleri zaman içerisinde yönetime karşı hoşnutsuzluk duymaya başlamışlardır (Erkoç 2015: 133-134).

duyurmuştur. Zhou imparatoru Zhou Jingdi 周靜帝 (Yuwen Yan 宇文衍, sonraki adıyla Yuwen Chan 宇文闡; hük. 579-581), Tapar Ḳaġan'dan Gao Shaoyi'yi teslim etmesini istemişse de kağan bir süre bu isteği kabul etmemiş ve onu yanında tutmaya devam etmiştir. Zhou ve Türk ilişkileri normale döndükten sonra Daxiang'ın 大象 2. yılında (2 Şubat 580-20 Ocak 581) Tapar Ḳaġan, en sonunda Gao Shaoyi'yi Zhou yetkililerine teslim etmeye ikna olmuştur. Gao Shaoyi'nin Türklere teslim oluşu, Tapar Ḳaġan'ın yanındayken yaptığı faaliyetleri ve Zhou yetkililerine teslim edilişi, Gao Shaoyi'nin *Bei Qishu*'daki 北齊書 biyografisinde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Burada ayrıca onun Türklere sığındığı zaman yanında yaklaşık üç bin ailenin bulunduğu, Gao Shaoyi'nin onlara isteyenlerin gidebileceğini söylemesinin ardından yarısının Çin'e geri döndükleri, geriye kalanların ve Türk ülkesinde yaşayan bütün Qi tebaasının ona itaat ettiği belirtilmiştir. *ZZTJ*'in çeşitli yerlerinde de Gao Shaoyi'nin Türklerin yanındayken yaptığı işlere ve sonunda Zhou memurlarına teslim edilmesine ilişkin bazı kayıtlar bulunmaktadır (*Bei Qishu* 12.157; *Zhoushu* 50.912; *ZZTJ* 173.5383, 5389, 174.5416). Tapar Ḳaġan döneminde Türk Kağanlığı'nda yaşamış olan bir başka ünlü Çinli de Buddhist rahip (śramaṇa) Huilin'dir. *Suishu*'daki 隋書 *Türk Bölümü*'ne göre zorla Türklere götürülen Śramaṇa Huilin (Shamen Huilin 沙門惠琳), sonradan Tapar Ḳaġan'ı etkilemiş ve onun Budizm'e geçmesine vesile olmuştur (*Suishu* 84. 1865). *ZZTJ*'in Kaihuang'ın 開皇 13. yılının 7. ayı (3 Ağustos-1 Eylül 593) kayıtlarında da Çin'deki Chen 陳 Hanedanı'nın (557-589) yıkılıp Çin'in bütünüyle Sui'in yönetimi altında birleştirilmesinden sonra Türk hükümdarı Turan Ḳaġan'ın yanına kaçan bazı Çinlilerden söz edilmiştir. Bunların arasında Chen Hanedanı üyesi Chen Shubao 陳叔寶 ve uğradığı yenilgi üzerine başıboş kalmış olan Yang Qin 楊欽 vardır. Chen Shubao ve Yang Qin, Türk ülkesine kaçınca orada yaşayan Çinli Prenses Dayi'nin (Dayi Gongzhu 大義公主) yanına sığınmışlardır. Kendisi de aslen Sui tarafından yıkılmış olan Zhou'u yöneten Yuwen 宇文 Ailesi'nden olan prenses, daha önce Sui'e bağlılığını bildirmişse de gizlice ailesinin intikamını almak istemiş ve hem An Suijia'yla 安遂迦 hem de Sui-karşıtlarıyla işbirliğine girişmiştir. Bu vesileyle Çin'deki Peng Dükü Liu Chang (Peng Gong Liu Chang 彭公劉昶) ve Türk hükümdarı Turan Ḳaġan, Sui'e karşı kışkırtılmışlardır. Ancak

sonradan Sui'in casus-elçisi Zhangsun Sheng'ın 長孫晟 faaliyetleri sonucunda Turan Ḳaġan Sui-karşıtı siyasetinden vazgeçmiş, An Suijia gibi Sui muhaliflerini hapse attırmış ve Prenses Dayi'yi de idam ettirmiştir (*ZZTJ* 178.5542). Doğu Türk Kağanlığı'ndaki Çinli sığınmacıların yanı sıra, daha önce de değindiğimiz gibi çok sayıda Çinli, Türklerin Çin akınları sırasında tutsak alınarak Türk ülkesine götürülmüştür. Bunlarla ilgili pek çok kayıt *TD*, *JTS* ve *XTS*'daki *Türk Bölümleri* ile *ZZTJ*'de mevcuttur (*JTS* 194A.5154, 5156, 5169; *TD* 197.5408-5410, 198.5436; *XTS* 215A.6029-6030; *ZZTJ* 169.5238, 188.5884, 5892, 206.6535). Hatta *ZZTJ*'deki Wude'nın 9. yılının 9. ayı (26 Eylül-25 Ekim 626) kayıtlarında, Çin imparatoru Tang Taizong'un İllig Ḳaġan'dan Türkler tarafından zorla götürülmüş olan Çinlilerin Çin'e geri gönderilmelerini istediği belirtilmiştir (*ZZTJ* 192.6021). Ayrıca Türklere esir düşen veya onlara teslim olmak zorunda kalan bazı Çinli generaller ve devlet adamları, çeşitli vesilelerle Türklere katılmışlardır.[5] Nitekim daha eski dönemlere baktığımızda Asya Hun (Xiongnu 匈奴) döneminde de bazı Çinlilerin Hun ülkesinde yaşadıklarını görmekteyiz.[6] Tarihteki Türk-Çin

[5] Örnekler için bkz. *JTS* 194A.5169; *TD* 198.5436; *ZZTJ* 206.6530-6531, 6533-6534.

[6] Hun döneminde Çin'den gelerek göçebe hükümdarların yanına yerleşen Çinliler olmuş ve bunlarla ilgili bilgilere *SJ* ile *HS*'daki *Hun Bölümleri*'nde bolca yer verilmiştir. Özellikle Han 漢 Hanedanı (M.Ö. 202-M.S. 220) karşıtı Çinliler, Çin Seddi'ni aşarak Hunlara sığınmışlardır (*HS* 54.2457-2458, 2460-2461, 2465, 55.2493, 94A.3753-3754, 3762-3764, 94B.3819, 3823; *SJ* 110.2894-2895, 2901, 2903, 111.2945-2946; *XTS* 217B.6147). Çin'deki zorlu yaşam koşullarından bıkan veya suç işledikten sonra ülkeyi terk etmek isteyen pek çok Çinli, Hun ülkesine kaçmış veya en azından kaçmayı düşünmüştür. Bu duruma ilişkin bazı örnekler mevcuttur (*HS* 94B.3803-3804). Okay, Çin Seddi'nin yapılış sebebi hakkında yazdığı makalesinde, bu yapının yalnızca kuzeyden gelen Türk-Moğol akınlarını durdurmak için yapılmadığını, aynı zamanda özellikle Qin 秦 (M.Ö. 221-M.Ö. 206) ile Han Hanedanlıkları döneminde Çin'in kuzey sınırını kapatarak siyasî muhalefet üyelerinin, kölelerin, askerlerin ve suçluların kuzeye kaçmalarına engel olmak amacıyla da yapıldığını ortaya koymuştur. Nitekim Okay, Hou Ying'in 侯應 burada kullandığımız raporuna (*HS* 94B.3803-3804) da yer vermiştir (1993: 27-39). Hun İmparatorluğu'na sığınan Çinlilerden başka ayrıca Han Hanedanı tarafından Hun ülkesine gönderilen ve oraya yerleşen Çinliler de olmuştur (*HS* 94A.3758-3761, 3764, 94B.3826-3827; *SJ* 110.2898-2901, 2904). Bu örneklerde görülen Çinliler, Hun hükümdarlarına danışmanlık da yapmışlardır. İllig Ḳaġan dönemindeki Zhao Deyan'in tersine, bu kişilerin uygulamalarının Hun beyleri arasında tepkiye yol açtığına ilişkin kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir bilgi yoktur. Hunlar ayrıca Han Hanedanı'yla yaşadıkları sorunlu dönemlerde pek çok Çinli elçiyi alıkoyarak onların en azından bir süreliğine Çin'e geri dönmelerine engel olmuşlardır; Çinliler de aynı şekilde Hun elçilerini sarayda tutsak almışlardır (*HS* 54.2459-2469, 94A.3771-3774, 94B.3832; *SJ* 110.2911-2915, 2917). *HS*'daki *Hun Bölümü*, Hun ülkesine elçi olarak gelen ancak tutsak alınan Çinli elçilere Hunların kendilerine hizmet etmelerini teklif ettiklerini, ancak bu teklifi kabul etmeyen elçilerin olduğunu belirtmiştir (*HS* 94A.3782). Bu elçilerin dışında Hun hükümdarları, Han ordularıyla yaptıkları savaşlarda yenilerek kendilerine esir düşen ama iyi savaştıkları için saygı duydukları bazı Çinli generalleri

ilişkileri ele alındığı zaman genellikle Çin'e yerleşen Türklerin birkaç nesil içinde Çinlileştikleri vurgulanmaktadır. Ancak üzerinde bu kadar durulmasa bile bazı durumlarda kuzeye bozkırlara kaçan veya Çin'deki Türk-Moğol devletlerine hizmet eden Çinlilerin de Türkleşebildikleri/yabancılaşabildikleri görülmektedir.[7]

---

kendi kız kardeşleriyle veya kızlarıyla evlendirerek yanlarında hizmete almışlardır (*HS* 54.2457, 61.2687-2689, 94A.3777, 3780-3781; *SJ* 109.2878, 110.2918, 123.3157-3159; *XTS* 217B. 6131, 6147). Bunlardan birisi de Hun kökenli olup Çin'e sığınan ama sonradan yeniden Hunlara esir düşen ve Hun hizmetine giren bir generaldir (*HS* 55.2476, 2484, 2492, 94A.3768; *SJ* 110.2908, 2934-2935, 2944, 111.2927). Ayrıca *HS*'daki *Hun Bölümü*'nde M.Ö. 83'te Hun ülkesinde yaşayan bir Çinlinin, Hun hükümdarına sunduğu bir savunma planında Hun ülkesinde yaşayan Çinlilerden söz ettiği ve Çin'e karşı yürütülecek bir savaşta bunlardan yararlanılmasını önerdiği görülmektedir (*HS* 94A.3782).

[7] Kökeninin Türk olup olmadığı tartışılan Zhou 周 Hanedanı'nı (M.Ö. 1045-256) kuran ailenin soyu, *SJ*'deki *Zhou Saltanat Yıllıkları*'na (*Zhou Benji* 周本紀) ve *SJ* ile *HS*'daki *Hun Bölümleri*'ne göre Çin'den kaçarak Ronglar 戎 ile Diler 狄 gibi yabancı (çoğunlukla Türk) halklara sığınan kişilere dayanmaktadır. Bunlar yabancı halkların yaşam tarzlarını benimsemişler yani göçebe olmuşlardır. Zhouların ataları üç yüzyıl bu şekilde yaşadıktan sonra Çin'e geri dönmüşler ve göçebeliği bırakarak yeniden yerleşik yaşama geçmişlerdir (*HS* 94A.3744-3745; *SJ* 4.112-114, 110.2881-2882). Çinliler kuzeyden saldıran Hunlara karşı mücadele edebilmek için onların giyinme ve savaşma yöntemlerini benimsemek zorunda kalmışlardır. Zhao 趙 Devleti'nin hükümdarı Kral Wuling (Wuling Wang 武靈王; hük. M.Ö. 325-299), *SJ* ile *HS*'daki *Hun Bölümleri*'ne göre ordusunda büyük reformlar yaparak askerlerine Hular 胡 (Hunlar) gibi giyinmeyi ve onlar gibi ata binip ok atma talimleri yapmalarını emretmiştir (「*Hufu, xi qishe* 胡服，習騎射」) (*HS* 94A.3747; *SJ* 110.2885). Çin'de sonraki dönemlerde bazı hanedanların kurucularının Türk-Moğol etkilerinde kalarak yabancılaştıkları veya yabancı kültürlere meylettikleri görülmektedir. Örneğin, Sui Hanedanı'nın kurucusu olan Sui Wendi (Yang Jian 楊堅; hük. 581-604) uzun süre boyunca Kuzey Zhou Hanedanı'na hizmet etmiştir, bundan dolayı *Puliuru Jian* 普六茹堅 şeklinde bir yabancı ada da sahiptir (*Suishu* 1.1-2). Onun oğlu Yang Guang'ın (Sui Yangdi) yabancı adı ise *Amo*'dur 阿麼 (*Suishu* 3.59). Kuzey Zhou'u yöneten aile olan Yuwen'ın soyu, bir Güney Hun hükümdarının uzak bir akrabasına dayanmaktadır. Yuwenlar sonradan Serbilere (Xianbei 鮮卑) katılarak Serbileşmişlerdir (*Beishi* 98.3267; *Weishu* 103.2304). Kuzey Qi Hanedanı'nın kurucusu Qi Wenxuandi'nin 齊文宣帝 (Gao Yang 高洋; hük. 550-559) babası Gao Huan 高歡 da tıpkı Yang Jian gibi Tabgaçlara uzun yıllar hizmet etmiştir ve *Heliuhun* 賀六渾 biçiminde bir yabancı ad taşımıştır (*Bei Qishu* 1.1). Tang döneminde Çin'de bir Türk modası olduğu bilinmektedir. Örneğin Tang Taizong'un en büyük oğlu Veliaht Prens (Huang Taizi 皇太子) ve Changshan Prensi (Changshan Wang 常山王) Li Chengqian 李承乾, gençliğinde Türklere özenmesiyle ünlüdür. Türk dili ile kültürünü seven prens, arkadaşlarını Türklere benzeyenlerden seçmiş, Türkler gibi otağda yaşamış, giyinmiş, beslenmiş ve savaş oyunları

Hunların savaşlarda esir alıp bunları köleleştirdikleri bilinmektedir. *SJ* ve *HS*'daki *Hun Bölümleri*'ne göre Hunlarda savaşlarda baş kesip esir (lu 虜) alanlar bir kap içkiyle ödüllendirilirler, ele geçirdikleri ganimetler kendilerine verilirdi; Hun savaşçıları yakaladıkları kişileri köle (nubi 奴婢)[8] yaparlardı (*HS* 94A.3752; *SJ* 110.2892). Türklerin yaptıkları gibi Hunlar da Çin'e yaptıkları akınlarda tutsaklar alarak onları Moğolistan'a kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Bunlarla ilgili *SJ* ve *HS*'nun *Hun Bölümleri*'nde pek çok örnek vardır (*HS* 55. 2483, 94A.3761, 3763, 3766-3769, 3776, 3784, 94B.3824, 3826; *SJ* 110.2901, 2903, 2906-2907, 2917, 111.2923-2924, 2934). Ayrıca *HS*'daki *Hun Bölümü*'nde Hunların kendi ülkelerine gelen Çinlileri nasıl yerleştirdiklerine ilişkin bir örnek de mevcuttur. Buna göre, M.S. 10 yılında Doğu Türkistan'daki Koçu (Turfan/Cheshi 車師) bölgesinde bulunan Wuji 戊己 garnizonunda görev yapan Çinli komutanlardan Chen Liang 陳良, Zhong Dai 終帶, Han Xuan 韓玄 ve Ren Shang 任商, hem Doğu Türkistan'daki (Xiyu 西域 yani "Batı Bölgeleri") ayaklanmalar hem de Hunların saldırı hazırlıklarını duyunca hayatlarından endişe etmişlerdir. Bunun üzerine komutanlar, yüzlerce subay ile askeri tutsak alıp garnizon komutanı Dao Hu'yu 刀護 öldürmüşler ve ardından Hunlara haber göndererek onlara katılmak istediklerini iletmişlerdir. Hunlar bu teklifi kabul edince komutanlar halktan ve askerlerden iki binden fazla kişiyi alarak onları zorla Hun ülkesine götürmüşlerdir. Komutanlar Hun hizmetine girerlerken yanlarında gelen Çinli sivil halk, Hunlar tarafından tarım yapmaları için Lingwu Irmağı'nın (Lingwushui 零吾水) kıyısına yerleştirilmişlerdir (*HS* 94B.3823). Ne yazık ki Çin kaynaklarında ne Hunların ne de Türklerin Çin'den tutsak alarak kendi ülkelerine götürdükleri insanları nasıl kullandıklarına ilişkin herhangi bir örnek tarafımızca bulunamamıştır. *HS*'daki bu örnekte Çinli halkın tarım yapmaları için yerleştirilmeleri anlatılmışsa da bunların zorla çalıştırıldıklarına ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Ancak diğer dönemlerdeki örneklere bakıldığında Hunların ve Türklerin Çinli tutsakları angarya işlerde çalıştırdıkları tahmin edilebilir.[9]

---

oynamıştır. Hatta bir keresinde prens, Türk tarzı bir *Yoġ* yani cenaze töreni bile düzenlemiştir (*XTS* 80.3564-3565). Türkleşen/yabancılaşan Çinliler meselesi başlı başına bir araştırma konusu olacağı için burada şimdilik bu kadar örnek vermekle yetinmekteyiz.

[8] Buradaki *nu* 奴 karakteri "köle", *bi* 婢 karakteri ise "köle kız", "hizmetçi kız" anlamlarına gelmektedir.

[9] Hunların ve Türklerin köle ticareti yapıp yapmadıklarına ilişkin de kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir bilgi yoktur. Her ne kadar Hazarlar (Golden 1980: 108;

Sonraki yüzyıllarda da atlı göçebe devletlerin tarım işlerinde fethedilmiş halkları kullandıkları bilinmektedir. [10] Moğol döneminden daha geriye gidildiğinde, Hērodotos İskitlerde köleliğin varlığından söz etmiş ve bu konuda ilginç bir anekdot aktarmıştır.[11] İslâmî kaynaklarda da Hazarların ve

Kalinina 2007: 203; Noonan 2007: 207, 215, 218, 232-233), Peçenekler (Noonan 2007: 215), Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nda yaşayan Türkmenler (Koca 2003: 174) ve Altın Ordu Moğolları ile Kırım Tatarları (Khazanov 1994: 244) köle ticaretiyle uğraşmışlarsa da büyük olasılıkla Hunlar ile Türkler ele geçirdikleri tutsakları kendi ülkelerinde kendi günlük işleri için kullanmayı yeğlemişlerdir. Daha önceki bir çalışmamızda Lingwu Irmağı kıyılarına yerleştirilen Çinlilerin Hunlar tarafından tutsak alındıkları ve oraya tarım yapmaları için zorla yerleştirildikleri görüşündeydik (Erkoç 2015: 180-181). Ancak değerli meslektaşımız Doç. Dr. Gürhan Kirilen'le yaptığımız bir görüşme sırasında kendisi *HS*'daki metni yeniden gözden geçirmemizi önermişti. Onun uyarısı sayesinde bu görüşümüzden vazgeçtik ve önerisi için kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

[10] Örneğin Altın Ordu Hanlığı'nda 13. yüzyılın ortalarına doğru geniş tarım arazileri kullanıma açılmış ve bu arazilerde, fethedilmiş olan halklardan insanlar çalıştırılmışlardır. Khazanov, bu insanların muhtemelen ağırlıklı olarak köleleştirilmiş savaş tutsaklarından oluştuklarını düşünmüştür (1994: 243). Khazanov ayrıca Altın Ordu'da özellikle kentlerde yaşayan kölelerin devlete bağlı nüfus içerisinde ayrı bir sınıf oluşturduklarını, ancak bu köle sınıfının toplumdaki rolleri konusunda çok az bilgiye sahip olunduğunu belirtmiştir (1994: 244). Vladimirtsov da Moğol İmparatorluğu'nda köle olarak kullanılan savaş esirlerine değinmiştir (1995: 177). Moğol toplumunda tutsaklardan oluşturulan kölelerden ayrı olarak, *Unaġan Boġol* denilen bir kavramla karşılaşmaktayız. Daha önceleri basitçe "kölelik" olarak tanımlanan *Unaġan Boġol*'un kölelik olduğuna Vladimirtsov tarafından karşı çıkılmış ve bunun daha çok vassallığa benzediği belirtilmiştir. Moğollar 12.-13. yüzyıllarda Tatarlar gibi fethettikleri halkları küçük gruplara bölerek kendi boyları ve oymakları arasında paylaştırmış, bu küçük gruplara da *Unaġan Boġol* demişlerdir. *Unaġan Boġol*'u kölelikten ayıran en büyük özellik, Krader'a göre kendi mülkiyetlerinin ve bir dereceye kadar bireysel özgürlüklerinin olması, ayrıca bağlı oldukları topluluklara kendi ürettikleri malların yalnızca bir kısmını vermeleridir. Unaġan Boġollar kendi üstleriyle hizmet ilişkilerinde bulunmuşlar, göçebe çadırların ve köylerin kurulması, sürülerin bakımına ve sürek avlarına yardım edilmesi, ayrıca askerî hizmetlerde bulunulması gibi işlerde çalıştırılmışlardır. Unaġan Boġollar ile bağlı oldukları boylar veya oymaklar arasında Avrupa feodalizmindeki gibi bireysel değil, toplumsal bağımlılıklar mevcut olmuştur. Unaġan Boġol topluluklarından gelen kişiler ise Moğol toplumunda en üst konumlara kadar yükselme şansına sahip olabilmişlerdir (Krader 1958: 82-83; Vladimirtsov 1995: 135, 146-149, 177). Moğol toplumunda yalnızca *Unaġan Boġollar* değil, *Arat* olarak adlandırılan özgür halk yani toplumun tabanını oluşturan çoban göçebe sınıfı da angarya işlerde çalışmak zorunluluğuna sahipti. Khazanov, *Arat*'ların hem orduda zorunlu askerlik yaptıklarına hem de diğer başka angarya işlerde çalıştıklarına değinmiştir (1994: 239). Moğollardaki *Arat* sınıfı ve angaryaları için ayrıca bkz. Vladimirtsov, 1995: 230, 233, 238. Moğollarda Avrupa feodalizmine benzer olarak, hükümdarlarla doğrudan ve bireysel vassallık ilişkisine sahip olan kişiler ise *Nökör* veya *Nöker* unvanını taşımışlardır (Krader 1958: 81, 83-85; Vladimirtsov 1995: 133-146). Sonraki yüzyıllarda Türkistan'da görülen kölelik hakkında ise bkz. Karakulak 2020.

[11] Buna göre, Kimmerlerin peşinden Asya'ya (yani Anadolu ile İran) giren ve Medlerin gücüne son veren İskitler, yirmi sekiz yıl boyunca bu bölgeye hükmettikten sonra ülkelerine döndüklerinde kadınlarının kendi köleleriyle (*doulos* δοῦλος) birlikte olduklarını görmüşlerdir. Kölelerle İskit kadınlardan doğan yeni nesil de ülkelerine dönen İskitlerle savaşmak istemişler

Peçeneklerin akınlardan köle edindikleri belirtilmiştir (Noonan 2007: 218-219, 233). Nitekim Türk yazıtlarında "köle, erkek köle" anlamında *ḳul* (Aydın 2017: 160; Orkun 1994: 93; Ölmez 2012: 317; Tekin 1988: 150) ve "kadın köle, cariye" anlamında *küŋ* (Aydın 2017: 161; Orkun 1994: 65; Ölmez 2012: 317; Tekin 1988: 152) kelimelerinin geçiyor olması, bize Türk toplumunda hizmete dayalı köleliğin olduğuna işaret etmektedir.[12] Hunlar ile Türklerin Çin'den tutsak olarak ülkelerine götürdükleri Çinliler de büyük olasılıkla bu toplumların sürülerinin bakımı, hayvansal ve tarımsal ürünlerin elde edilmesi,

---

ve onlarla çarpışmaya girmişlerdir. Eski kölelerine ve onların oğullarına karşı silah yoluyla başarı kazanamayan İskitler, sonradan silahlarını bırakarak kölelerinin üzerlerine kırbaçlarla gitmişlerdir, çünkü İskitler ellerinde silah olduğu sürece kölelerinin onları kendileriyle eşit gördüklerini ama kırbaç kullanılırsa köle konumlarını hatırlayacaklarını düşünmüşlerdir. Nitekim savaşın sonucu İskitlerin tahmin ettikleri gibi olmuş, üzerlerine kırbaçla gelindiğini gören köleler savaş alanından kaçmışlardır (Herodotus 4.1.2-3, 4.3.1-4.4.1). Her ne kadar bu hikâyenin doğruluğu konusunda elimizde başka bir kanıt olmasa da muhtemelen Hērodotos tarafından İskitlerden veya onların komşularından duyularak aktarılan bu hikâye bize İskit toplumunda kölelerin var olduğunu göstermektedir. Hērodotos ayrıca İskitlerin kölelerini kısraklardan süt sağımında kullandıklarından da söz etmiştir (Herodotus 4.2.1-2). Priskos (Priscus) ise 448'de Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın başkentinde karşılaştığı eski bir Yunan savaş esiriyle ilgili bir anısını anlatmıştır. Ona göre bu kişi Mysia'da (Moesia) Biminakion (Viminacium) şehrinde zengin bir tüccarken Hunlara esir düşmüş, yetenekleri sayesinde giderek yükselip sonunda özgürlüğünü kazanmış ve Hunlar arasında eskisine göre daha iyi bir hayat sürmeye başlamıştır. Priskos, bu kişiyle kendisi arasında Hun ve Roma toplum düzenlerinin karşılaştırıldığı tartışmanın kaydını da aktarmış, ayrıca Hunlarda savaş esirlerinden edinilen kölelerden söz etmiştir (Priscus Fr. 11.2; Blockley 1983-II: 266-273). Türk ve bozkır halklarında kölelerin toplum içerisinde sınıf atlayabildikleri, hatta devlet kurdukları bile görülebilmektedir. Örneğin, Rouran 柔然 (Ruanruan 蠕蠕) Kağanlığı'nın çekirdek topluluğunun kurucusu olan Mugulü 木骨閭, önce Tabgaçların elinde bir köleyken (nu 奴) sonradan asker olmuş, 4. yüzyılın başlarında idam cezasına çarptırılınca kuzeydeki bozkırlara kaçmış ve burada çevresine bir çete toplamıştır. Bölgedeki Tegrek boylarından Hetulin'in 紇突隣 kendisine katılmasıyla bu topluluk güçlenmiş ve Mugulü öldükten sonra oğlu Cheluhui 車鹿會 döneminde *Rouran* adını almıştır (*Beishi* 98.3249; *Weishu* 103.2289).

[12] Kafesoğlu, Türkler ile bozkır topluluklarında köleliğin olmadığını, kölelik kavramının daha ziyade yerleşik ve orman halklarında görüldüğünü, kölelik ile savaş esirliğinin farklı kavramlar olduğunu iddia etmiştir (2002: 238-240). Biz bu görüşe pek katılmıyoruz. Türklerde ve bozkır halklarında köleliğin olduğuna ilişkin tarihî kaynaklarda pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak bu toplumlardaki kölelik, yerleşik toplumlardaki gibi değildir. Köle ticareti yukarıda da değindiğimiz üzere daha ziyade batıdaki topluluklarda görülürken doğuda ve özellikle Moğolistan'daki halklarda pek yoktur. Kölelerin neredeyse tamamı savaş esirlerinden elde edilirdi ki Türkler iç savaşlar yaşanmadığı sürece kendi boydaşlarını pek köleleştirmezlerdi. Ayrıca yerleşik toplumlarla karşılaştırıldığında kölelerin Türk ve bozkır halklarında nüfusun küçük bir bölümünü oluşturdukları, ekonomiye çok büyük katkılar sağlamadıkları, kendilerinden yalnızca yardımcı unsurlar olarak yararlanıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak Türk-bozkır tipi köleliğin kendine özgü bir yönünün olduğu ve yerleşik toplumlardan ayrı olarak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

çadırların kurulup kaldırılması gibi angarya işlerinde kullanılmışlardır. Bilindiği üzere, başta Türkler olmak üzere atlı göçebe topluluklarda fizikî engeli olmayan her erkek savaş dönemlerinde orduya asker olarak alındığı için, yurtta toplumun temel gereksinimlerini karşılayan kişilere de ihtiyaç duyulmuştur. Hizmetçi gruplardan yoksun olan toplulukların ekonomileri, savaşlar uzadığı takdirde büyük zarar görebilmiştir. Göçebe devletler de bu yüzden Çin gibi komşu devletlerden tutsaklar almaya çalışmışlardır. Ancak elimizde bu tutsakların Hunlarda ve Türklerde ekonomiye ne ölçüde katkıda bulunduklarına ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır.[13] Doğu Türk Kağanlığı'nın ağırlıklı olarak hayvancılığa dayalı olan ekonomisi, 627-630 yılları arasında hayvan sürülerinde ve halk arasında doğal felaketler yüzünden yaşanan toplu ölümler dolayısıyla zarar görmüştür. Çin ile yıllar boyunca uzayıp giden savaşlar ve ardından kağanlığa bağlı toplulukların çıkardıkları büyük ayaklanmalar da hem orduyu yıpratmış hem üretimi sekteye uğratarak halkın temel gereksinimlerinin karşılanmasına engel olmuştur (Erkoç 2015: 76-119, 2017: 69-78). Üretime katkıda bulunan Çinli tutsakların ise Türk ordusunun zayıflamasından yararlanarak kaçmaları, zaten büyük darbeler almış olan Türk ekonomisinin bizce iyice çökmesine yol açmıştır. Zhang Gongjin'in Doğu Türk Kağanlığı'nın zayıflama sebepleri arasında saydığı Çinli tutsaklardan söz etmesinin sebebi, onların varlıklarının ekonomiye olan katkıları ile yokluklarının ekonomiye olan zararları olmalıdır. Muhtemelen Zhang Gongjin, Doğu Türk Kağanlığı'nda yaşayan ve Türklere karşı başkaldırmış olan Çinlilerin, Tang ordusunun Türklere karşı sefere çıkması durumunda onlara arkadan saldıracaklarını ve onlara karşı bir gerilla savaşı yürüteceklerini de düşünmüştür. Zhang Gongjin'in raporunda değindiği Çinli tutsakların Türk hâkimiyetinden çıkarak dağlarda savunmaya geçmeleri, Doğu Türk Kağanlığı'nda 627-629 yılları arasında bir köle ayaklanmasının yaşandığına işaret ediyor olabilir. Ancak valinin tahmininin tersine, Tang orduları sınırı aşıp Türk ülkesine girdikleri zaman kendilerine Beşinci Kol olarak yardım edecek kalabalık Çinli gruplarını bulamamışlardır.

[13] Krader, Türk-Moğol siyasî kuruluşlarında üretici konumundaki çobanlar sınıfı ile yönetici kesim olan soylu sınıfın yani aristokrasinin yanı sıra kölelerin de bulunduğunu, ancak kölelerin fazla bir ekonomik önemlerinin olmadığını belirtmiştir (1993: 143).

KISALTMALAR

bkz. = bakınız; Fr. = Fragman; HS = Hanshu 漢書; hük. = hükümdarlığı; JTS = Jiu Tangshu 舊唐書; SJ = Shiji 史記; TD = Tongdian 通典; THY = Tang Huiyao 唐會要; XTS = Xin Tangshu 新唐書; ZZTJ = Zizhi Tongjian 資治通鑑.

KAYNAKÇA

Aydın, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Ban Zhao 班昭 (1964). *Hanshu* 漢書. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Blockley, R. C. (1981-1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. 2 Cilt. Trowbridge: Francis Cairns.

Chang Jên-t'ang (1968). *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler: Ts'ê-fu Yüan-kuei ve Tzŭ-chih T'ung-chien'e Göre (618-745)*, Ankara.

Du You 杜佑 (1996). *Tongdian* 通典. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2015). *General Li Jing'in Askerî Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2016). "Batı Göktürk Kağanlığı'nın Kuruluşu". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 33: 43-72.

Erkoç, Hayrettin İhsan (2017). "Ecologic And Economic Factors In The Fall Of The Eastern Türk Qağanate (627-630)". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 23: 69-80.

Golden, Peter B. (1980). *Khazar Studies: An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Herodotus (1921). *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4*. Çev. A. D. Godley. Loeb Classical Library, London: Harvard University Press.

Kafesoğlu, İbrahim (2002). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalinina, Tatiana (2007). "Al-Khazar wa-'l-Ṣaqâliba: Contacts and Conflicts?". *The World of the Khazars: New Perspectives – Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium hosted by the Ben Zvi Institute*. Eds. P. B. Golden, H. Ben-Shammai ve A. Róna-Tas. Leiden: Brill. 195-206.

Karakulak, Mesut (2020). *Türkistan'da Efendiler ve Köleler*. İstanbul Kronik Kitap.

Khazanov, Anatoly M. (1994). *Nomads and the Outside World*. Çev. J. Crookenden. London: The University of Wisconsin Press.

Koca, Salim (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi – II. Cilt – Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*. Çorum: KaraM Yayınları.

Krader, Lawrence (1958). "Feudalism and the Tatar Polity of the Middle Ages". *Comparative Studies in Society and History* 1/1: 76-99.

Krader, Lawrence (1993). "Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni". *Erken Devlet: Kuramlar-Veriler-Yorumlar*. Eds. H. J. M. Claessen ve P. Skalnik. Çev. A. Şenel. Ankara: İmge Kitabevi. 135-154.

Li Baiyao 李百藥 (1972). *Bei Qishu* 北齊書. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.

Li Yanshou 李延壽 (1974). *Beishi* 北史. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.

Linghu Defen 令狐德棻 (1974). *Zhoushu* 周書. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.

Liu Mau-tsai (1958). *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*. 2 Cilt. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Liu Mau-tsai (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. Çev. E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu. İstanbul: Selenge Yayınları.

Liu Xu 劉昫 (1975). *Jiu Tangshu* 舊唐書. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Noonan, Thomas S. (2007). "Some Observations on the Economy of the Khazar Khaganate". *The World of the Khazars: New Perspectives – Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium hosted by the Ben Zvi Institute*. Eds. P. B. Golden, H. Ben-Shammai ve A. Róna-Tas. Leiden: Brill. 207-244.

Okay, Bülent (1993). "Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş". *Belleten* LVII/218: 27-43.

Orkun, Hüseyin Namık (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ouyang Xiu 歐陽修 (1975). *Xin Tangshu* 新唐書. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Ölmez, Mehmet (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Pulleyblank, Edwin G. (1952). "A Sogdian Colony in Inner Mongolia". *T'oung Pao*, Second Series 41/4-5: 317-356.

Sima Guang 司馬光 (1976). *Zizhi Tongjian* 資治通鑑. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Sima Qian 司馬遷 (1963). *Shiji* 史記. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Taşağıl, Ahmet (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*. Çev. A. İnan. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wang Pu 王溥 (1955). *Tang Huiyao* 唐會要. Shanghai 上海: Zhonghua Shuju 中華書局.

Wei Shou 魏收 (1974). *Weishu* 魏書. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.

Wei Zheng 魏徵 (1982). *Suishu* 隋書. Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.